

1100'de (1689). Arâiş'i İspanyollar'dan geri alarak 200 top ele geçirdiler, iki yıl sonra da Asile'yi geri aldılar. Cezayir'deki Türkler'e yönelik bir sefer düzenleyen Mevlây İsmâil, Tilimsân civarında Türk topçusunun mukavemeti karşısında geri çekildi. Cezayir hâkimlerine karşı Fransa Kralı XIV. Louis ile ittifak yaptı. Bu sayede Selâ, Tıtvân ve Sâfî şehirlerinde Fransızlar'a önemli imtiyazlar tanıdı. Türkler'e karşı onlardan silâh ve mühimmat yardımı alındı.

1678 yılında üç kardeş tarafından başlatılan bir isyanı bastıran Mevlây İsmâil, Miknâs'ı karantina altına almak suretiyle büyük bir veba salgınından korudu. Kardeşi Harrânî ve yeğeni Ahmed b. Muhriz'in tekrar isyan çıkarmaları üzerine Târûdânt ve Sûs bölgesine asker göndererek her ikisini de bertaraf etti. 1111'de (1699) ülkeyi beş eyalete ayırıp oğulları arasında paylaştırdı. Ancak bu taksim ülkenin iç karışıklıklara sürüklenmesine sebep oldu. Kardeşler arasında çıkan savaşlarda binlerce kişi öldü. Bu fırsattan istifade eden İngilizler 1117'de (1705) Tanca'yı ele geçirdiler.

Ömrünün büyük bir kısmını ülkede huzuru ve refahı sağlamak için harcayan Mevlây İsmâil 27 Receb 1139'da (20 Mart 1727) vefat etti. Yerine Tâdlâ valisi olan veliahdı Ahmed ez-Zehbî geçti. Mevlây İsmâil'in haremünde çeşitli kavimlere mensup çok sayıda kadının bulunduğu ve birçok çocuğu olduğu bilinmektedir. Mevlây İsmâil sâlih kimselere saygı gösterir, onların bereketinden yararlanır. İlim ehline ve fakihlere hürmet eder, şeriflere ve özellikle İdrîsîler'e çok değer verirdi. Onun döneminde zâviyelerin faaliyetleri hoşgörülle karşılanmış, ancak siyasete karışmalarını engellemek için tedbir alınmıştır. Dâhilî ve hâricî siyaseti sayesinde herkesin saygısını kazanan Mevlây İsmâil'in sarayına Avrupa'nın her tarafından elçiler ve haberciler gelirdi. Bunlar onun niteliklerini ve özelliklerini anlatmaya özen göstermişlerdir.

Ülkenin imarı için büyük bir gayret sarfeden Mevlây İsmâil, yolları, sarayları vb. yapılarıyla Fas'ın yerine başşehir yaptığı Miknâs'ı Mağrib'in en güzel şehirlerinden biri haline getirmiştir. Bedevileri yerleşik hayata geçirebilmek için onlara araziler tahsis etmiş ve hayvan dağıtmıştır. Mağrib halkının ziraat, ticaret ve çeşitli mesleklerle hayatını kazanmasını sağlamıştır. Ülkeyi itaat eden topraklar (bilâdü'l-mahzen) ve âsi topraklar (bilâdü's-sibe) diye ikiye ayırmaya alışmış olan Mağrib halkını

tek bir bayrak altında toplayarak siyasi birliği temin etmiş, aldığı tedbirler sayesinde ülkede hırsızlık, soygun ve yol kesicilik büyük ölçüde azalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mevlây İsmâil, *İlâ Veledi'l-Me'mûn* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1387/1967; Ifrenî, *Rauzatü't-ta'rîf bi-mefâhîri Mevlânâ İsmâ'il b. eş-Şerîf*, Rabat 1382/1962; Selâvi, *el-İstikşâ*, VII, 45-46, 58-60, 88-90, 99-105; Muhammed Dâvûd, *Târîhu Tıtvân*, Tıtvân 1957, II/1, s. 94-98; Abdullah el-İmrânî, *Mevlây İsmâ'il b. eş-Şerîf*, Tıtvân 1978; Salâh el-Akkâd, *el-Mağribü'l-'Arabî*, Kahire 1980, s. 63-69; Yahyâ Celâl, *el-Mevlâ İsmâ'il ve Tahri'rü's-Suguri'l-Mağribiyye*, İskenderiye 1983; D. Eustache, *Corpus des monnaies 'alawites*, Rabat 1984, s. 61-98, 677-715; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1985, III, 32-64; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve haðâretüh*, Beyrut 1412/1992, II/3, s. 241, 245, 253, 362; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1995, IX, 455-460; Nikola Ziyâde, "el-Mevlâ İsmâ'il Sultânü'l-Mağrib", *el-Ebhâs*, XVII/2, Beyrut 1964, s. 149-165; P. Mercer, "Palace and Jihâd in the Early Alawi State in Morocco", *JAfr.H*, XVIII/4 (1977), s. 531-553; Muhammed el-Fâsî, "İsmâ'il b. eş-Şerîf", *Tıtvân* (Özel sayı), Rabat, ts., s. 5-26; A. Cour, "Mawlay Isma'il", *EP* (İng.), VI, 891-893; İbrâhim Bû Tâlib, "İsmâ'il b. eş-Şerîf el-'Alevî", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, II, 444-449.

MUHAMMED RAZÛK

MEVLÂY MUHAMMED III (مولای محمد)

Mevlây Muhammed b. Abdillâh
b. İsmâil b. eş-Şerîf
b. Alî el-Alevî el-Hasenî
(ö. 1204/1790)

Alevî (Filâli) hükümdarı
(1757-1790).

1134'te (1722) Miknâs'ta (Meknes) doğdu. Filâli hükümdarlarından Mevlây Abdullah b. İsmâil'in oğludur. Babasının gözetiminde iyi bir öğrenim gördü. 1143'te (1731) yaptığı hac seyahati onun üzerinde büyük bir tesir bıraktı. 1158'de (1745) Merakeş emirliğine tayin edildi. Bu görevdeyken yönetimdeki başarısı ve üstün ahlâkıyla temayüz etti. Babasının 27 Safer 1171'de (10 Kasım 1757) vefatından sonra Merakeş'te Filâli sultanı ilân edildi ve Merakeş Filâlleri'nin başşehri oldu.

Mağrib'de (Fas) Mevlây Muhammed'in dedesi Mevlây İsmâil'in vefatının ardından (1139/1727) başlayan siyasi istikrarsızlık ekonomik çöküntüye sebep olmuş, açlıktan binlerce kişi ölmüştü. Bu olumsuz şartlar yüzünden şeriflerin nüfuzu büyük ölçüde zayıflamış, Arap ve Berberî

kabileleri silâhlanarak güç odakları oluşturmuşlardı. Mevlây Muhammed öncelikle isyancı Berberî unsurları itaat altına alıp "Abîd" (abîdü'l-Buhârî) denilen ve zencilerden oluşan askerî birliklerle ilgili yeni düzenlemeler yaparak Miknâs'ta istikrarı sağladı. Daha sonra Fas şehrine gidip Arap asıllı askerlerden meydana gelen birlikleri yeniden tanzim etti. Bu arada orduya, ulemâya, talebelere, din adamlarına ve fakirlere ihsanda bulunarak onların sevgisini kazandı. Vergi sistemiyle ilgili yeni düzenlemeler yaptı. Fas şehri vergilerini şehrin valisine iktâ ederek iltizam usulünü başlattı. Sağlam para bastırdı ve parasının değerini artırdı.

Avrupalılar'ın sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemde Mevlây Muhammed ülkesinin sahillerine yönelebilecek tehlikelere karşı tedbirler aldı, inşa ettirdiği hisarlara toplar yerleştirdi (1173/1759). Aynı zamanda Avrupa devletlerindeki iktisadî ve askerî gelişmeleri yakından izleyerek askerî gücünü arttırmak için harekete geçti, donanmasını geliştirmeye çalıştı. Donanmasının teçhizatını Osmanlı Devleti, İngiltere ve İsveç'ten sağladı. Bu sırada Selâ (Sale) ve Rabat gemi inşa ve onarımında önemli iki üs haline geldi.

Mevlây Muhammed 1178'de (1764) Selâ'ya ve 1179'da (1765) Arâiş'e saldıran Fransızlar'ı geri püskürttü. 1182'de (1768-69) 70.000 kişilik bir orduyla Portekizliler'den Mâzâgân'ı geri aldı. Fakat İspanyollar'ın elindeki Sebte ve Melîle'yi (Meliilla) kurtaramadı. Mâzâgân'ı terkeden Portekizliler, ellerinde kalan bütün barutları müslümanların şehre girdiği sırada ateşleyerek yaklaşık 5000 müslümanın ölümüne sebep oldular. Mevlây Muhammed 1198'de (1784) Tâfilâlt'ta amcası Mevlây Hasan'ın isyanını bastırdı.

Ülkesinin ekonomik durumunu düzeltmek için dış ticarete önem veren Mevlây Muhammed Danimarka, İsveç, İngiltere ve Fransa ile ticarî anlaşmalar imzaladı. Bu ülkelerin tüccarlarına bazı imtiyazlar tanıyıp Fas'a yönelmeleri için gayret gösterdi. Safî (Âşfiye) Limanı'nı tahkim ettirdiği gibi Muhammediye (Fedâle) ve Dârülbeyzâ (Kazablanka) limanlarını yaptırdı. Onun döneminde Avrupa ile ticarete büyük gelişme oldu. Safî, Suveyre, Selâ, Arâiş, Agâdir, Rabat ve Tıtvân gibi liman şehirlerinde kurulan ticarî müesseselerin sayısı arttı, ülkedeki ticarî merkezler çeşitli Avrupa mallarıyla doldu. Ancak yabancı malların bolluğu mahallî üretimin

gelişmesini olumsuz yönde etkiledi ve çok sayıda atölye kapandı. 1189 (1775) yılından itibaren Mağrib'de ekonomik ve sosyal krizler başladı, kıtlık yüzünden çok sayıda kişi açlıktan öldü.

Mevlây Muhammed, ekonomik münasebetlerde olduğu gibi Avrupa ve İslâm dünyasıyla diplomatik ilişkilerini de geliştirmeye gayret sarfetti. İspanya, Malta, İtalya ve diğer ülkelerdeki müslüman esirleri kurtarmak için çalıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk taniyanlardan oldu. Bu arada özellikle Fransa ile irtibat kurarak Türk-Fransız muahedesine benzer bir muahede yapmayı başardı (1181/1767). Ayrıca XV. Louis ile esirlere dair bir antlaşma imzaladı.

İslâm birliğini sağlamaya çaba gösteren Mevlây Muhammed bilhassa Osmanlı Devleti ve Doğu İslâm âlemiyle ilişkilerini kuvvetlendirmek istiyordu. Bu amaçla yoğun bir yazışma ve hediyeleşme faaliyeti içine girdi. 1182'de (1768) kız kardeşinin Mekke şerifiyle evlenmesi ve oğullarının hacca gitmesi dolayısıyla iki taraf arasındaki münasebetler çoğaldı. Mevlây Muhammed kendisinden önce iyice zayıflamış olan Osmanlı-Fas münasebetlerini kuvvetlendirmek amacıyla 1761, 1767, 1782, 1783 ve 1785 yıllarında İstanbul'a hediyeler ve elçiler gönderdi.

Mevlây Muhammed, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmeye uğraşırken Cezayir eyaleti buna engel olmaya çalışıyor, Fas hükümdarının isyan eden oğullarını ve Mağrib'den kaçan memleketin ileri gelenlerini kendi topraklarında barındırıyordu. Bunun üzerine Mevlây Muhammed, damadı Abdülmelik başkanlığında içinde Tâlib Abbas ve Vezir İbn Osman'ın da bulunduğu bir elçi heyetini değerli hediyelerle İstanbul'a gönderdi. Mevlây Muhammed yolladığı mektupta Malta'daki Osmanlı esirlerinin kurtarılmasından bahsediyor, Cezayirli'lerin zulüm ve tecavüzlerine son verdirilmesini diliyordu. I. Abdülhamid elçilik heyetini merasimle kabul etti ve mukabil hediyelerle birlikte cevabî mektubunu götürmeye devrin ulemâsından Seyyid İsmâil Efendi'yi memur etti. Fas'a gönderilen mektupta Cezayirli'lerin yola getirileceği ve şikâyet konusu hususların düzeltilileceği, Malta'daki esirlerin kurtarılması için esasen padişahın gerekli teşebbüslerde bulunduğunu bildirildi.

Bu sırada Osmanlı Devleti Kırım'ı kurtarmak için Ruslar'a savaş açmış (1787-1792), Avusturyalıların da savaşa katılması Osmanlıları birtakım siyasî tedbir-

ler almaya mecbur etmişti. Osmanlı Devleti'nin maddî yardım beklediği ülkeler arasında Fas artık önemli bir yer tutmaya başlamıştı. Bu maksatla Ahmed Azmî Efendi elçi olarak Fas'a gitti (1202/1787). Osmanlı-Cezayir ilişkileri yüzünden bu yardım biraz geciktirse de daha sonra iki gemi gönderildi. Mevlây Muhammed 1204'te (1790) I. Abdülhamid'e askerî yardım yolladı ve İngilizler'in Osmanlılara karşı Ruslar'a yardım etmesi yüzünden İngiltere'ye güherçile ihracını yasakladı.

Mevlây Muhammed, 1790'da isyan eden oğlu Yezîd'in üzerine giderken Ribâtülfeth'ten ayrıldığı gün yolda öldü (24 Receb 1204 / 9 Nisan 1790). Cenazesi Ribâtülfeth'e götürülerek defnedildi. Yerine oğlu Mevlây Yezîd sultan ilân edildi. İstikrarın büyük ölçüde sağlandığı, ülkenin en parlak devirlerinden sayılan otuz üç yıllık bir döneme hâkim olan Mevlây Muhammed ileri görüşlü, devlet işlerine büyük ihtimam gösteren, ilme düşkün bir sultan olarak bilinmektedir. Büyük şehirlerde çok sayıda kale, burç, kasır, çarşı, cami ve medrese yaptırmış, çeşitli binaları tamir ettirmiştir. Hristiyanlara esir düşmüş müslümanları kurtarmak için de büyük çaba göstermiştir. Onun fidiye ödeyerek kurtardığı esirlerin sayısının 50.000 civarında olduğu bildirilmektedir.

İslâm birliğini hedefleyen Mevlây Muhammed adalet ve eğitim alanında önemli ıslahatlar gerçekleştirmiş, ilmi hayatı canlandırmak için başta Karaviyyin Medresesi olmak üzere eğitim kurumlarında yeni düzenlemeler yapmıştır. Eğitimde aslı kaynaklara başvurulmasını, Selef akidesinin öğretilmesini öngörürken kelâm kitaplarının okutulmasını yasaklamıştır. Özellikle hadis ve sünnete karşı bağlılığı vardı. Bundan dolayı Rabat'ta inşa ettirdiği camiye Câmiu's-sünne adını vermiştir. Onun zamanında ulemâ yönetime olan yakınlığına göre siyasî ve maddî imtiyazlardan faydalanırken devletten uzak duran tasavvuf çevreleri belirgin bir şekilde güçlerini kaybetmiştir. Mevlây Muhammed, Berberîler'i kıskırtan Murâbitlar'ı şiddetle cezalandırdığı gibi zâviyeleri denetim altına alıp Ebû'l-Ca'd Zâviyesi şeyhi Ebû Abdullah Sîdî Muhammed el-Arabî (Derkâvî tarikatı şeyhi) gibi Murâbitlar'ı etkisiz hale getirmiştir.

Eserleri. Mevlây Muhammed kaleme aldığı çok sayıdaki eserle aynı zamanda bir ilim adamı olduğunu göstermiştir. Telif ettiği kitaplardan bazıları şunlardır: 1. *Mesânîdü'l-e'immeti'l-erba'a* (nşr.

Ferîd el-Büstânî, Arâiş 1941). Eserde sırasıyla dört mezhep imamının, üç mezhep imamının, iki mezhep imamının ittifak ettiği hadisler toplanmış, sonunda da mezhep imamlarının tek olarak naklettiği hadislerle yer verilmiştir. 2. *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye fî eḥâdişi hayri'l-beriiyye*. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'a*'ı, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'leri ile *Şahîḥayn*'dan derlenen hadisleri ihtiva eder (Rabat 1364/1945, 1400/1980). Bu eserin *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyyetü's-şuḡrâ* diye anılan küçük bir versiyonu daha vardır (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 602). 3. *Ṭabaḳu'l-ertâb fî ma'kteṭaf-nâhû min mesânidi'l-e'imme ve kütübi meşâhîri'l-Mâlikiyye ve'l-İmâm el-Ḥaṭṭâb* (nşr. Abdullah b. İdrîs b. Ebû Bekir Mîgâ, Muhammediye 1420/1999). Mâlikî fıkhnına göre ibadet konularını anlatan bir eserdir. 4. *Mevâhibü'l-mennân bimâ yete'ekked 'ale'l-mu'allimîne ta'limühû li's-şıbyân* (Rabat el-Hizânetü'l-âmmeh, nr. 795 K; el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 3747; diğer eserleri için bk. *Ṭabaḳu'l-ertâb*, neşredenin girişi, s. 71-79).

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, MD, nr. 187, s. 8, 10; TSMA, nr. E. 4034, 4994; Mevlây Muhammed, *Ṭabaḳu'l-ertâb fî ma'kteṭaf-nâhû min mesânidi'l-e'imme ve kütübi meşâhîri'l-Mâlikiyye ve'l-İmâm el-Ḥaṭṭâb* (nşr. Abdullah b. İdrîs b. Ebû Bekir Mîgâ), Muhammediye 1420/1999, neşredenin girişi, s. 63-108; Muhammed b. Abdüsselâm ed-Duayyif er-Rabâtî, *Târîḥ* (nşr. Muhammed Bûzeydî eş-Şeyhî), Dârülbeyzâ 1408/1988, I, 297-375; Cevdet, *Târîḥ*, II, 251 vd., 256, 366; III, 272; IV, 9, 51 vd.; Selâvi, *el-İstikşâ*, VII, 181-197; VIII, 3-86; R. Montagne, *Les berberes et le makhzen dans le sud du Maroc*, Paris 1930, s. 103-106; İbn Zeydân, *İḥâfû a'lâmi'n-nâs*, Rabat 1349-50/1931-32, II, 178-366; IV, 267-268; Aziz Samih İlter, *Şimali Afrikada Türkler*, İstanbul 1937, II, 42-45; H. Terrasse, *Histoire du Maroc*, Casablanca 1950, II, 291-302; Muhammed Dâvûd, *Târîḥu Tîtvân*, Tîtvân 1963, III/1, s. 31-34; III/2, s. 281-283; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1968, s. 137-141, 148-149; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 148-150; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîḥ*, Dârülbeyzâ 1405/1985, III, 84-122, 402, 461, 500, 541, 557, 560-566; Hasan es-Sâlih, *el-Ḥaḍâretü'l-İslâmiyye fî'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1406/1986, s. 364-371; Roger le Tourneau, *Fâs ḳable'l-ḥimâye* (trc. ve nşr. Muhammed Haccî - Muhammed el-Ahdar), Beyrut 1406/1986, I, 128-132; Yûsuf el-Kettânî, *Me'âlim İslâmiyye*, Rabat 1407/1987, s. 93-96; Hüseyin Münis, *Târîḥu'l-Mağrib ve ḥaḍâretüh*, Beyrut 1412/1992, III/2, s. 298-308; Necîb Zebîb, *el-Mevsû'atü'l-âmmeh li-târîḥi'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Beyrut 1415/1995, IV, 135-145; Abdullah Kennûn, *Mevsû'atü meşâhîri ricâli'l-Mağrib*, Beyrut, ts., IV, 9-26; "Muḥammad (III) b. 'Abd Allâh", *El²* (Fr.), VII, 388-389.

